

Hogy vége legyen a nagy pernek, mely ezer(száz) éve folyik

Kövér György: A tiszzaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 749 oldal

A cél és a módszer

Nagy történeti munka lehet a véletlen születte. 2003-ban Kövér György meghívást kapott, hogy a vérvád-per százhuszadik évfordulóján megrendezésre kerülő nyíregyházi emlékkonferencián a per társadalmi hátteréről tartson előadást. Az előadás előkészítése és a konferencia során szembekeverült azzal a meglepő ténnyel, hogy a faluról és a perről óriási forrásanyag áll érintetlenül. Eszlár nem keltette fel a történészek kíváncsiságát. „Nem maradt más hátra, mint végére járni a dolgoknak” – olvassuk az Előszóban. De minek kellett a végére járni? Nem Solymosi Eszter utolsó útjának a tiszai gáton, ilyen rejtélyekkel szemben a történész tehetetlen. A tiszzaeszlári drámát kellett megérteni és megvilágítani. A dráma szó választása tudatos és indokolt. Egyrészt azért, mert az ügy minden mozzanatát fantáziadús dramaturgok és szereplők rögtönözték, másrészt azért, mert a könyv a színjáték díszleteit, a fellépő személyeket és a közönséget írja le a társadalomtörténeti metodológia minden technikáját mozgósítva. Az olvasó a Tiszát sorolhatja a díszletek közé, de felfoghatja úgy is, mint azt a *persona dramatis*t, akitől a falu és Solymosi Eszter sorsa függött. Krúdy Gyula Tiszája ilyen antik folyóisten.

A könyv olvasója mintha felfedező utat tenne Kövér György *sherpa* vezetésével. Jelen recenzió erről a felfedező útról számol be impresszionista stílusban. A könyv két részből áll. Az első 330 oldalnak, a szerző akadémiai doktori értekezésének tárgya a tiszzaeszlári társadalom 19. századi története, a következő 370 oldal az Ügvet elemzi.

Mindkét rész alapvető vonása és erénye a forráskritikai szigor. A szerző minden személynre, birtokparcellára, eseményre stb. vonatkozó adatot, hírt, szóbeszédet és kommentárt, az eszlári szereplők születési helyétől Eötvös Károly apjának 1848-as tevékenységéig és a nyíregyházi ügyvédek pályájáig, valamennyi mozgósítható levéltári és könyvtári forrás segítségével ellenőriz. Túl tehát a történetírói teljesítményen a könyv egyszersmind a forráskritika kézikönyve.

A szerző, a humántudományok szabályait követve az első rész egyes fejezeteit a hazai és nemzetközi irodalomra hivatkozó elméleti áttekintéssel vezeti be. Az önmagát túlélő rendi és az örökséget átvevő osztálytársadalom viszonyát illetően Hajnal István és Erdei Ferenc koncepcióit fogadja el kiindulópontul. A mai (és tegnapi) Magyarországon a kapcsolódás Hajnal István *œuvre*jéhez, túl a szellemi önmeghatározáson, tudománypolitikai, talán politikai állásfoglalás. A Hajnal-folytonosságot választó történész elhatárolódik mind a marxista és nacionalista ideológiák rendszerváltás előtti ötvözetétől, mind pedig Szekfű Gyula mindmáig szuggesztív szellemtörténetétől. De míg a Szekfű-irodalom évről évre gyarapodik, Hajnalról alig néhány írás jelent meg, és művei is csak egy szűkkörű igényes szakmai csoportot inspirálnak.

Noha igaz, hogy egy kétezer lakosú mikro-univerzum könnyebben áttekinthető, mint egy tízmilliós ország vagy egy globalizálódó világgazdaság, az is igaz, hogy a helytörténész kutatási területe, egy néhány száz vagy néhány ezer lélekből álló közösség mindennapi élete végtelenül változatos. Foglalkoznia kell ingatlanbirtoklással, családi kapcsolatokkal, áruforgalommal, mezőgazdasági technikával, iskolázással, vallásos hagyományokkal, választásokkal, rend-

fenntartással, bűnügyekkel és járványokkal stb., és mindehhez meg kell találnia a forrásokat. A *Tiszaeszlári dráma* forrásait, a periratokat, anyakönyveket, összeírásokat, katolikus és református egyházi anyagot, közjegyzői és megyei iratokat, kataszteri térképeket, orvosszakértői dossziékat stb. hűsz budapesti és vidéki levéltár, illetve könyvtár őrzi.

A recenzió nem kerülheti meg a formai és nyelvi kérdéseket. A *Tiszaeszlári dráma* esetében ezzel az aspektussal gyorsan lehet végezni. A mű szerkezeti felépítése egyetlen célt szolgál: megértetni az olvasóval a tisztaeszlári dráma keletkezését, lefolyását és következményeit. Az előadásmód meggyőző, a stílus elegáns, a nyelv világos. Kényes problémája az ilyen típusú írásoknak az apparátus ökonómiája. Kifogásra a *Tiszaeszlári dráma* ebben a vonatkozásban sem ad okot. Ellenkezőleg. A mű hitelét a lapaljára tömörített hivatkozások, kiegészítő adatok és idézetek megnyugtató módon bástyázzák körül.

Külön köszönet jár a szerzőnek és a kiadónak a könyv nagyszerű kiállításáért. Hála a kép- és térképanyagnak, az olvasó bejárja a Tisza által szorongatott Eszlár határát, és végiglátogatja Ófalut, Tó(t)falut és Újfalut; a szereplőknek – vádlottaknak, vádlóknak és védőknek – nem csak nevét olvashatja, hanem arcképét is láthatja.

A díszlet: Tiszaeszlár

„Eszlár egyszerre volt átlagos magyar falu és az eltűnési ügy rendkívülisége folytán különlegessé vált színhely.” (9. old.) Eszlárt, a szegény tiszaháti sokvallású falut valóban mi sem predesztinálta arra, hogy kirakatként szolgáljon az 1870 utáni összeurópai antiszemita izgatásnak. Kövér egyetlen mondata sem gyanít vagy szuggerál ilyen titokzatos predesztinációt. Végül is csak egy sor egymástól független, kronológiai sorrendbe rendeződő véletlen, a metszöválás, Huriné tavaszi falfestése és a tiszai hulla felbukkanása hetvenkilenc nappal Soly-

mosi Eszter eltűnése után tette lehetővé, hogy a szabolcsi antiszemita honoráciorok európai szenzációt kovácsoljanak Scharf Móricnak, a régi spanyolországi vérvád-, krisztuskorbácsolási és ostyagyalázási perek szcenárióját felidéző meséjéből.¹

Eszlár statiszta falu volt fennállása óta. Vásárt nem tartott, keresett zöldséget, gyümölcsöt vagy bort nem termelt, a szolgabírótság Dadán, a választókerület székhelye Lökön volt. Eszlárt a forgalmas utak elkerülték, fogadó amúgy se várta az utazót. A nevezetesebb látogatók a Kállay-kastélyban vagy Lichtmann Jakabnál, a Bánffy-kúrián kaptak szállást, mint a faluba kiszálló szakértők 1883-ban.

A 21. század elején bizonyára sokan hiszik azt, hogy a régi falusi világ mozdulatlan, eseménytelen volt. A *Tiszaeszlári dráma* elolvasása után az ilyen elképzelésekről le kell mondani. Eszláron minden mozgott. Magát a falut a Tisza kényszerítette többször is áttelepülésre, az utakat a mocsarasodás vitte ide-oda. A határbeli puszták a kiegyezés után gyors ütemben benépesültek. A református, katolikus, görögkatolikus és zsidó családokba szüntelenül beházasodtak szabolcsi, zempléni, borsodi, sárosi és ungi menyasszonyok és vőlegények. A birtokok és bérletek kézről kézre jártak, öröklés, adásvétel vagy per útján. 1881 végén a községi választás „hűtlen pénztári kezelés” háttérrel olyan verekedésbe torkollott, hogy egy szakasz huszárnak kellett biztosítani egy héttel később a választás lebonyolítását.

A makrotörténelemben megszoktuk a felekezetek közötti konfliktusokat. Eszláron, ahol békés volt a viszony az őslakos reformátusok és a bevándorolt, lassan többségre jutó katolikusok között, a hívek nem egyszer ütköztek össze saját lelkipásztoraikkal. Csi-szár Soma tiszteletes pályája mintha egy Zo-

¹ Lásd például: Yerushalmi, Yosef Hayim: *De la Cour d'Espagne au ghetto italien. Isaac Cardoso et le marranisme su XVIIe siècle.* Paris, 1987. 103–108.

la- vagy Agatha Christie-regényből került volna Kövér György tollára, megejtett szolgálólányokkal, mérgezéssel és ismétlődő felljelentésekkel. A nyáját keményen ostorozó Adamovics József, a falu plébánosa a per idején túl sok italt fogyasztott, mint Nagy Károly lelkész negyven évvel korábban. A felsőbb egyházi hatóságoknak, a böszörményi esperesnek és a tiszántúli református egyházkerületnek egyfelől, a rakamazi esperesnek és az egri érsekségnek másfelől, nem kis időt és erőfeszítést kellett fordítaniok a másik vallásra áttéréssel fenyegetőző hívek megbékítésére.

A társadalomtörténeti látószög

Mária Terézia Urbárium a két falutípust örökölte az utókor Magyarországra, attól függően, hogy a határ hanyadrészét foglalták el a jobbágytelkek. A tiszaháti Eszlár annak a Magyarországnak része, ahol Mária Terézia reformját csak tessék-lássék hajtották végre, a megművelt terület egészében vagy majdnem egészében megőrizte majorsági státuszát. A jobbágyfelszabadítás után az ország megművelt területének mintegy felét birtokolta a parasztság. Eszláron azonban az 5300 hektár vetésterületnek mindössze 6,5%-a, 350 hektár (614 katasztrális vagy 818 magyar hold²) került az egykori jobbágyok és a falu lakosságának 82%-át alkotó zsellérek tulajdonába. Az eszlári határ helyzete (2200 lakos, 21 jobbágytelek) nem kivételes Szabolcsban és a szomszédos megyékben. A Tiszától nyugatra mások az arányok: Iregen (Tolna) 23, Csében (Bács)

27, Galgahévízen (Pest) 29, a Komárom megyei Kamosán pedig 35 lakosra jutott egy jobbágytelek.

A Széchenyi–Dessewffy vita ennek a két Magyarországnak a vitája. Míg a *Hitel* az ősiség, a robot és a dézsma elleni vádirat, a *Taglalat* azt sajnálja, hogy Mária Terézia urbárium a fellazította a földesurak és „taksások” közötti hagyományos patriarkális viszonyt. Dessewffy József, az ország legműveltebb embere, Berzeviczy Gergely és Kazinczy Ferenc barátja Széchenyivel azt az érvet szegezi szembe, hogy az egész ország nem „Soprony vármegye”. Arra inti a taksásokat, hogy elégedjenek meg sorsukkal, fogadják el a földesurak jogait. 1848 nem hozott komoly változást a szabolcsi taksáság életében. Eszláron Dessewffy világa folytatódott. 1875-ben Kállay Gusztáv birtoka Dessewffy Kálmánra, a *Taglalat* szerzőjének unokaöccsére, majd ennek fiára szállt.

Belső-Magyarország legszegényebb vidékének, a Tiszahátnak talán legszegényebb községe volt Eszlár, az eszlári szegénység „túltesz minden összehasonlító anyagon”. Ezt a kirívó nyomorúságot teszik szemléletessé a táblázatok (113. és 114. old.) az eszlári birtokmegoszlásról, összehasonlítva hét északkelet-magyarországi község adataival. Még abban a szabolcsi faluban is, ahol a zsellér eredetű törpebirtokok száma megközelíti a 70% feletti eszlári arányt, a paraszti középirtok súlya az eszlárinak kétszerese. Hasonlóan szélsőséges az adózók megoszlása a befizetett föld-, ház- és jövedelmi adó nagysága szerint (130. old., 1868-as statisztika). Az ország adózóinak 62%-a fizetett évi 5 forintnál kevesebbet és 24%-a 5 és 15 forint között. A Szabolcs megyei számok 70 és 20%, Tiszaeszláré 88 és 8%. Ennek a szinte homogén eszlári szegénységnek a tagoltságát a szerző hét birtokk拉斯ter és öt adóklaster segítségével világítja meg.

A kiegyezés utáni gazdasági növekedés a századfordulóra megháromszorozta a nemzeti jövedelmet, de ebből a fellendülésből nem profitáltak a megmaradt szegényszigetek. Tiszaeszláron a mobilitás fő ten-

² Nagy urak a történetírói megszokások. Kövér György sem lázadt fel a forrásokban használt mértékegységek automatikus átvétele ellen. Ki tudja 2011-ben metrikus mértékekre átszámítani az 1100 öles holdat, a pozsonyi mértőt és az akót? A híveivel való összetűzés után Adamovics plébános azzal védekezett, hogy naponta délben és este, egy-egy meszely „idevaló gyenge kerti bort” ivott meg. (231. old.) A meszely valamivel kevesebb lévén egy fél liternél, a jó ivó híreben álló plébános fogyasztása a bevalottnál magasabb lehetett.

denciája lefelé irányult. A református egyház és a per iratanyagában találta meg Kövér a drámai szegényedés adatait.

Az 1848-as és az ezt módosító 1874-es törvény értelmében a felnőtt férfiak mintegy negyedének volt választójoga. Az eszlári arány 1882-ben ennek fele volt, és ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a hatvanhárom választó közül tizenhat „régijogon”, azaz mint nemes vett részt a tiszalöki kerület képviselőjének megválasztásában, nem kellett megfélemlenie sem a vagyoni, sem a jövedelmi, sem a képzettségi cenzusnak. A rendi kiváltságok emléke oly erősen hatott, hogy armalista családok néhány 1848 után született sarja is bekerülhetett a választói névjegyzékbe a régi jog alapján. Az egykori hódoltsággal határos zónában fekvő Szabolcs megyében a népesség 11-12%-át írták össze nemesként a 19. század derekán. 160-170 fővel az arány ennél valamivel alacsonyabbnak tűnik Eszláron. Minden közösség életének egyik alapvető meghatározója a házasságkötések szokásrendszere. A feltárt házassági statisztikai adatok odamutatnak, hogy Eszláron a nemesi endogámia jóval 1848 előtt megszűnt. Jóllehet a református armalista családok tagjai ragaszkodtak a „Ns” megjelöléshez az anyakönyvekben, a taksásnemes legények és lányok túlnyomó többsége nem nemes, leggyakrabban zsellér házastársat választott. A rangtartás ugyanúgy országos jelenség, mint a nincstelen nemesség összeolvadása a parasztsággal.³

Az eszlári zsidók

A történészek úgy tudják, hogy a per idején a szabolcsi és zempléni zsidók többsége frissen érkezett Galíciából. Bizonyítékra nincs szükség, az olvasó higgye el a nyomtatott szót. Az állítás tárgyszerűnek tűnik, a valóságban azt próbálja sugallni, hogy a vérvád gyanúja nem alaptalan, mert a beilleszke-

dést visszautasító, műveletlen, fanatikusan vallásos, zsargonban beszélő galíciái zsidóról mindent el lehet képzelni. Jegyezzük meg zárójelben, hogy ideje lenne megszabadulni a keleti zsidókról elterjedt, mert elterjesztett, torzképtől.

Kövér végére járt az eszlári és a per során felbukkanó zsidók eredetének. Az összeírásokból, anyakönyvekből és megyei közigazgatási iratokból az derül ki, hogy valamennyi eszlári zsidó családja két, három vagy négy generáció óta élt az országban, és a perbefogott metszők és tutajosok közül mindössze egy költözött át felnőtt korában Galíciából. A történetírás tragédiája, hogy bárki bármit írhat, nincs szankció. Sőt, Ónody Géza zseniális propaganda ötlete az „Oroszországból érkező zsidók tömeges” beáramlásáról százharminc év után is könyvről könyvre vándorol, honlap honlap után veszi át.

Idestova kétszázhusz éve folyik a vita arról, hogy be kell-e fogadni a nemzetbe az országban élő zsidóságot, vagy maradjanak idegen közösségként a társadalom perifériáján, illetve, hogy a nemzethez tartoznak-e a magyar anyanyelvű, magukat magyarnak valló, pontosabban magyarnak tudó zsidók.⁴ Kövér Györgyöt nem az elvi álláspontok érdeklik, hanem az eszlári hétköznapi valósága. Anélkül, hogy vitába bocsátkozna a zsidóság nemzetén kívüliségét valló ortodox és antiszemita, valamint az asszimiláció lehetőségét is kizáró holo-kauszt utáni nézetekkel, olvasóit megismerteti a kiegyezés utáni falusi zsidó társadalommal.

Amikor a Nagy Per folyt, a Magyar Királyság 12 560 községe közül 10 156-ban laktak zsidók. A szám önmagáért beszél. A magyarországi zsidóságnak nagyjából fele élt falvakban és kisvárosokban, a magyar falu képéhez hozzátartoztak a zsidók. Ferenc

³ Lásd például: Molnár József: *Nagyréde története a feudalizmus korában*. Budapest, 1966. 120.

⁴ Gyurgyák János könyve (*A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001.) tulajdonképpen az erre a kérdésre adott válaszokat elemzi hétszáz oldalon keresztül.

József korában, a sokvallású és soknemzeti-ségű országban a zsidóság volt az egyetlen közösség, amelynek tagjai szinte minden járásban jelen voltak.⁵ Ezek a statisztikai tények beépültek a történeti irodalomba, de a többségében ortodox falusi zsidóság életmódja, kultúrája, nyelve, foglalkozási és vagyoni rétegződése, beleszervülése a községi és megyei életbe csak újabban, évtizedekkel megsemmisítése után, vált kutatás tárgyává.

Kövér megvilágításában értelmüket vesztik a zsidókról kidolgozott különböző elméleti konstrukciók. A zsidó–magyar érdekkonfliktus antiszemita tétele ugyanúgy inkompatibilis a tiszaháti mindennapok valóságával, mint az „emancipációs alku”-nak nevezett befogadási mechanizmus. Az ország zsidósága amúgy sem alkotott se politikai, se gazdasági blokkot, a „végzetes szakadás” még a vallási közösséget is megbontotta, a területi szétszórtság pedig gyakorlatilag tette lehetetlenné a kollektív fellépést.

A magyar–zsidó vagy keresztény–zsidó érdekellentét tiszaezlári helyi viszonylatban sem használható elképzelés. A falu lakossága a vérvád-hisztéria hevében sem gyanúsította rituális gyilkossággal a helyi, azaz ismert zsidókat. Kövér nem az ideológiai tételekkel foglalkozik, hanem a tényekkel és az emberekkel, az Ófaluban és Újfaluban megtelepedett mintegy 130 tagot számláló 25 családdal, foglalkozási és vagyoni megoszlásukkal, származási helyükkel és a demográfiai mutatókkal. Földbér-lők, földművesek, kocsmárosok, kereskedők és házalók mellett volt közöttük szabó és napszámos is. A választójogi cenzusnak, az országos aránnyal egybevágóan, hat családfő (a felnőtt férfiak egy negyede) felelt meg. Jelentősebb vagyona csak a nagybirtokosok után leggazdagabb Lichtmann családnak volt. A minden társadalmi réteget sújtó 75%-os gyerekhalandóság egyedül ebben a

családban nem érvényesült. Látványosnak is nevezhető felfedezés, hogy a katolikus és zsidó vőlegények származási helyei – Tiszaeszlár, Szabolcs és szomszédos megyék – majdnem azonos arányúak és a kibocsátó terület is azonos. (28. old.)

Genealógiák

Mint jónéhány más országban, Magyarországon is évtizedes viták előzték meg a genealógia tudományos rangjának elismerését és a prozopográfiai kutatás meghonosítását. Kövér egyik prominens képviselője annak az irányzatnak, amely a genealógiai vizsgálatot kiterjeszti az „ismeretlenek” vagy „jelentéktelenek” tekintett családokra. A drámában kulcsszerepet játszó hat család történetén és sorsának alakulásán keresztül tárja olvasói elé a tiszaezlári társadalom portréját. (251–330. old., családfák 709–719. old.)

A száz éven keresztül emelkedő Ónody családot a drámát országos ügyé emelő Géza nemzedéke tette tönkre. A hanyatlást az utódok már nem tudták megfordítani. A rohamos süllyedés következtében Ónody Géza halálának dátuma sem ismert. A család története véget ér a legfiatalabb unokával, aki szovjet hadifogságban halt meg.

A Lichtmannok (Lichtmann Mór és fiai) története a regálé-bérlőből földbérlové előlépő zsidó családok pályáját illusztrálja. A per során nem kerültek a vádlottak padjára, de mint a falu zsidóságának vezető személyiségeit, őket is kihallgatták a tanúk között. A család felívelése a per után megáll, a Lichtmannok nem jutnak be a pénzarisztokráciába. Ellenkezőleg. A harmadik nemzedék értelmiségi pályát választ. A család a vészorszakban pusztul ki.

A legnépesebb paraszt-nemes család, a Farkas-klán a Per idején érte el hatalmának tetőpontját. Farkas Gábor községi bíró, a klán feje, a dráma egyik kirobbantója, az ítélet utáni izgalmak lecsillapításáért kapott királyi kitüntetést. A továbbiakban a Farkas család erősen differenciálódott. A többség a

⁵ Ugyanakkor a Monarchia osztrák szívében, Bécs, Trieszt, Graz és Linz tömörítette a zsidóság 96-97%-át.

zselléri állapot státusában rekedt, vagy oda süllyedt.

A görögkatolikus Papp József, a falu egyetlen egészelkes gazdája a jobbágyfelszabadítás után folyamatosan gyarapította birtokát. A század végére a leszármazottak kezén összesen hatvan hold föld volt. A család egyik ágának utolsó örökösei az első világháborúban estek el.

A genealógiák sorát a Solymosi és a Scharf család bemutatása zárja le. Eszter halála csak egy volt a Solymosi családot ért gyászok között. Korán előzvegyült anyja nem gazdagodott meg, de nincstelen se volt. Az egy-két holdas eszlári szegények tisztas életét élte. Scharf József templomszolgá (samesz) és suszter a falusi zsidóság szegény többségéhez tartozott. Első feleségét, Móric anyját 1876-ban temette el. A két házasságából született tizenegy gyerek közül hat érte meg a felnőttkort. A családra a leg súlyosabb csapást Móric vallomása mérte. A kulcslyuk mese, a rituális gyilkosságok hagyományos bizonyítéka hosszú múltra tekint vissza. Húsz évvel a dráma után Scharf Móric megírta önéletrajzában, hogy a vallomása hamis volt. Móric hazugságát, az önéletrajz óvatos elemzése alapján, Kövér az anya elvesztésére és a mostohaanya elutasítására vezeti vissza. A traumatizált gyerekkor azonban nem magyarázza meg a kulcslyuk motívumot. A per után a család elköltözött a faluból.

A konstrukciós per

Évtizedekkel a *terminus technicus* megszületése előtt Eötvös Károly felvázolta a konstrukciós per természetrajzát: „...a vérvád rendezői leleményesek. Pótolni tudják a hiányokat, be tudják tölteni a hézagokat. A péri vérvád esetében a külső erőszaknak semmi nyoma sem volt a kisfiú tetemén; az eszlári vérvád esetében pedig holttest se volt, mégis meg lehetett a vádat szerkeszteni.”

Az antiszemitizmus sikerének titka az, hogy kiiktatja az emberek tudatából a való-

ságos zsidókról élő, tapasztalaton nyugvó képet, és ezt behelyettesíti a minden bűnre képes, világalomra törő mitikus zsidó fantazmájával.⁶ Ez a folyamat indult el az 1870-es években Németországban és a Németországgal szomszédos országokban, Franciaországtól Oroszorszáig. A politikai osztály, mind Tisza Kálmán kormánya és parlamenti bázisa, mind Eötvös Károly és negyvennyolcas elvbarátai tisztában voltak azzal, hogy Istóczy Győző mozgalma ennek a nyugatról és keletről szimultán terjedő áramlatnak magyarországi terméke.

A vérvád ötlete nem Istóczytól származik. A *12 Röpirat* első, 1880. októberi száma hosszan idézi és méltatja August Rohling könyvét (*Der Talmudjude*. Münster, 1871.), de a rituális gyilkosságokról szóló passzusokat meg sem említi. Mégis elképzelhető, hogy a vérvád Rohling magyar fordításban is megjelent művéből (Franklin Társulat, 1876.) került Tiszaeszlárra, legalább is ezt sejteti Ónody Géza 1882. május 23-i képviselőházi beszéde. Rohlingtól, pontosabban Rohling 1700-ban megjelent forrásából⁷ merített idézetekkel bizonyította ugyanis Ónody, hogy Solymosi Esztert a zsidók ölték meg.

Kövér nagy lépéssel vitte előre az Ügy keletkezéstörténetét a Solymosi Eszter eltűnése és a vizsgálat megindítása között eltelt hónap tárgyalása során. Megtalálta ugyanis a hiányzó láncszemet, a helyi honoráciorok szerepét. Lehet, hogy maga Ónody is részt vett az eszmecserekből, hiszen április 10-én jelen volt a presbitérium ülésén, de a vérvád konstrukciót Adamovics plébános szerkesztette és vitte a közvélemény elé. Nem lehetetlen, hogy Adamovics olvasta Rohling könyvét, vagy legalábbis olvasott róla. A tény az, hogy április végére az egész eszlári

⁶ Cahnman, Werner J.: *Jews and Gentiles. A Historical Sociology of their Relations*. New Brunswick – London, 2004. 151 és passim.

⁷ Eisenmenger, Johann Andreas: *Entdecktes Judenthum oder Gründlicher und wahrhafter Bericht...* Frankfurt/Main, 1700.

értelmiség meg volt győződve a rituális gyilkosságról, és ettől kezdve minden fordulatonál Bary József vizsgálóbírónak nyújtott segítőkezet.

Tiszaeszlárból úgy lett dráma, hogy a vizsgálóbíró, a csendbiztos, a plébános, a tiszteletes, a községi bíró, Solymosi Eszter rokonsága és a falu lakosságának többsége félreseperte a – rituális vagy rituális motíváció nélküli – gyilkosságot kizáró bizonyítékokat, és belelovalta magát a szüntelen hazudozást követelő és a vádlottakat hazudozásra kényszerítő vérvád-mítosz igazságába.

Eötvös megértette, hogy miért szegte meg folyamatosan Bary József a büntető eljárás szabályait: „Napfényre hozni a vérvádat, mely még addig alig sikerült valakinek, s ezzel magára vonni a világ figyelmét – erre a fiatal lélekben úgy is folyton pezsgő nagyra vágyás méltán törekedhetik.”⁸ Kövér összevetette a törvényszékhez benyújtott jegyzőkönyveket az eredeti fogalmazványokkal, amelyeket Eötvös nem ismerhetett. A beismeréseket kicsikaró fizikai kényszer alkalmazásán kívül Bary két módon orientálta a vizsgálatot. Egyfelől a vádnak ellentmondó tanúvallomásokról nem készített hivatalos iratot, így ezek nem jutottak el a törvényszékhez. Másfelől átírta azokat a fogalmazványokat, amelyek cáfolták, esetleg csak gyengítették a megkonstruált vérvádat.

A tárgyalás

Sok detektívregény szerző írta már meg, hogy tanúvallomásokra nem lehet építeni. De nincs az a thriller, amely a tanúságok képlékenységének és összevisszaságának olyan fokát próbálná az olvasóval elhíttetni, mint amely az eszlári ügy nyomozását és tárgyalását kísérte végig.

A moszkvai típusú kirakatpereket a pártállam legfelső vezetése agyalta ki, elő-

készítésüket a politikai rendőrségre, megrendezésüket a terrorizált vagy jellemtelen ügyészekre és bírókra bízta, az ítéletekről maga döntött. A lakosság „meggyőzéséről” (megfélemlítéséről) a propagandagépezet gondoskodott. A tisztaeszlári konstrukciós pert az antiszemita hisztéria aktivistái kényszerítették az államra. A jogállamiság adta lehetőségekkel élve és visszaélve, sikerült az eljárást életben tartaniok 1883 augusztusáig, mert számíthattak a szóbeszéd – a már az ókorban is ismert *rumor* – által megoldozott helyi és megyei közvélemény nyomására. Solymosiné nem ismerhette fel a csonkafüzesi holttestet, mert le kellett volna mondania lányának mártíromságáról. A Solymosi Esztert felismerő tanúkat családjuk és a falu közvéleménye kényszerítette vallomásuk visszavonására, mert a rituális gyilkosság leleplezésének dicsőségéről Eszlár nem akart lemondani. Túl a dráma rendezőinek leleményességén és a bírósági tárgyalásra nehezedő antiszemita kampányon, az ügy elhúzását a helyi orvosszakértők tudatlansága, illetve vérvádpárti elfogultsága, valamint a törvényszéki orvostudomány bizonytalanságai is elősegítették.

Ennek a fantasztikus teljesítménynek egymást követő mozzanatait göngyöli fel a hatodik fejezet, sok olyan forrás felhasználásával, amelyekhez a bebörtönzött zsidók ügyvédei nem férhettek hozzá. Történetírói hitvallásának megfelelően, Kövér nem ismer személytelen eseményeket. Minden mozzanat emberekhez kötődik, a vizsgálat alá vett vádlottakhoz, a kihallgatott tanúhoz vagy a drámában részt vevő intellektuelekhez és szakemberekhez. Hét remekül megírt portrészorozat vonultatja fel a *performereket*: a „törvényesség szabolcsi őreit”, a papokat, az újságírókat, a védőket, az orvosokat, a köz- és magánvádlókat és a gyorsírókat.

⁸ Eötvös Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*. Budapest, 1904. I. köt. 97.

A történelmi keret

A tiszaezlári drámát az utolsó fejezet illeszti be a megyei, országos és európai keretbe. A rituális gyilkosság vádjával operáló politikai antiszemitizmus a közjogi kérdés helyére a zsidókérdést avanszálta a magyar közélet főtémájává. Az 1882-ben Nyugat-Magyarországon lezajlott zsidózó garázdálkodások felbujtói és propagandistái – az 1883-ban alapított Antiszemita Párt vezető személyiségei – között voltak negyvennyolcasok is, hatvanhetesek is. Az Ónody „játékmester” által kiprovokált vérvádper eredményeként a szabolcsi *establishment* elhitte, legalábbis egy időre, hogy az ország sorsa a zsidó hatalom és befolyás elleni küzdelem hatékonyságától függ. Bebizonyosodott, hogy a hagyományos baloldaliság (Szabolcs a reformkori liberalizmus egyik fellegvára volt) nem óv meg az antiszemita hisztéria átvételétől. Az 1883-as megyei választást az antiszemitizmus jegyében nyerték meg a függetlenségek. Az 1884. évi országgyűlési választás már nem hozott Szabolcsban antiszemita győzelmet, a tiszalöki kerületben maga Bary József bukott meg. A hat választókerület közül négyben szabadelvű kormánypárti, kettőben függetlenségi jelölt győzött.

A nyíregyházi felmentő ítélet antiszemita izgatást váltott ki országszerte. A kronológiai táblázat (610–611. old.) Budapesten és tíz megye negyvennyolc községében tüntet fel antiszemita zavargásokat. A nyíregyházi ablakbeveréseken kívül valamennyi kravál a Tiszától nyugatra történt, a legtöbb Zalában (húsz község) és Somogyban (tizenhárom község). A megbontott rendet a főispánok állították helyre a rendőrség, a katonaság és az igazságszolgáltatás segítségével. Szükség esetén a kormány statáriumot rendelt el. A több mint két éven keresztül újra és újra fellángoló antiszemita kampány a Tisza-kormány minden koncessziót kizáró ellenállásán tört meg: „Tisza Kálmán hegemon többpártrendszerű parlamentáris rezsimje szilárdan tartotta magát”. (677.

old.) A bécsi francia nagykövet elismeréssel számolt be Tisza szerepéről a fekély terjedésének meggátolásában. Edouard Drumont, a francia antiszemitizmus pápája viszont a szitkok özönét zúdította Tiszára, a „Rothschildok lakájára”.

Az antiszemita internacionálé ötletét nyilvánvalóan az oroszországi pogromhullám, a németországi petíciós mozgalom és a tiszaezlári szenzáció egyidejűsége sugallta. A drezdai és chemnitz-i kongresszusok nemzetközi jellegét a magyar részvétel húzta alá, legalábbis ezt tükrözi a téma irodalma (például Hillel J. Kieval kutatásai). A politikai uralomra készülő antiszemitizmus központja azonban továbbra is Németország, harminchat zsidóellenes sajtóorgánumával. Istóczy, mint erre Kövér rámutat, nem találta a helyét ebben a sokféle áramlatból öszszeszőtt német hegemoniájú mozgalomban. Francia szellemi vezetésre vágyott. Az eszlári dráma örökét, tíz év után, majd Párizs veszi át a Dreyfus-üggével.

Kövér jogosan húzza alá a régi judeofóbia és az 1870 utáni modern antiszemitizmus közötti kontinuitást. A folytonosság még a hagyományos, vallási érvekre hivatkozó zsidógyűlölet térképén csak marginális helyet elfoglaló Magyarország esetében is kitapintható. 1882–1883-ban ismét hallattak magukról az 1848. tavaszi kraválok gócpontjai. Cezúra nem volt, de 1870 és 1900 között a frazeológia átalakult mind Közép-Európában, mind Franciaországban. Az antiszemita politikusok új ideológiája a judeofób indulatokat átfestette a világhatalomra törő zsidó összeesküvés áldozatainak védekezésévé. Elméleti feladatuk csupán annyi volt, hogy feltárják, mi az összefüggés a zsidók és a régen ismert nehézségek, illetve a váratlan csapások között.

A „zsidókérdés” önmagát tartja fenn, tényekre nincs is szüksége, hiszen eleve eldöntődött, hogy a zsidók célja általában véve a keresztények feletti uralom, részleteiben pedig Magyarország, Ausztria, Franciaország, Németország és Oroszország kizsákmányolása és tönkretétele. Eközben,

mint erre Kövér felhívja a figyelmet, az emancipáció utáni ribilliók és atrocitások célja a zsidók visszaszorítása volt társadalmon kívüli státusukba a régi szcenáriók fellelevenítésével.

1883-ban a hatvanhetes Tisza Kálmán és a negyvennyolcas Eötvös Károly megtudták védeni a magyar liberalizmust az antiszemita fegyverzetben támadó antiliberális roham ellen. Jókai Mór meg volt „felőleggyőződve, hogy a jövő században nem lesz Magyarországon zsidókérdés”. Tévedett.

Epilógus

A nyíregyházi törvényszék, talán politikai opportunizmusból, talán hogy megmentse a vizsgálat performereinek becsületét és karrierjét, talán az orvosszakértők közötti egyetértés hiánya és a vizsgálat és a tárgyalás során elhangzott hazugságtömeg miatt, felemás döntést hozott. Felmentette a vádlottakat, de nem mondta ki, hogy Solymosi Eszter holtteste bukkant fel a csonkafüzesben, és hogy a hullaöltöztetés egyszersmind

agyafúrt és abszurd meséjével és a jogállami gyakorlatot semmibe vevő eljárásával Bary József a magyar igazságszolgáltatást csúfolta meg.

A kutatás kezdetén Kövér György nem tudhatta, hogy milyen eredményre fog jutni. Az epilógusban megindokolt visszafogott, a korabeli vádhatóság utólagos ellenőrzésétől tartózkodó hozzáállást az induláskor a tudományos etika követelte meg. De aztán elkészült a könyv. Az epilógus szerint „könyvünk meglehetősen ambiciózus szándéka az volt, hogy kísérletet tegyen a tisztaeszlári dráma történész beszédmódjának újraalapozására”. (708. old.) A kísérlet a vártnál gazdagabb eredménnyel sikerült. A több évi kutatáson alapuló 306 oldal, az V. és VI. fejezet minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Eötvös Károlynak, úgy is, mint ügyvédnek, úgy is, mint a *Nagy per* szerzőjének, igaza volt. Kövér György ezt nem mondja ki. Az olvasó kimondhatja.

KECSKEMÉTI KÁROLY